

Opponensi vélemény

Sarbak Gábor *Declarationes constitutionum, Gyöngyösi Gergely és a pálos rend alkotmánya (Editio critica cum commentariis)* című akadémiai doktori értekezéséről

Sarbak Gábor akadémiai doktori értekezése hat fejezetből áll. Az 1. *Általános bevezetés* a rövidítések, a források és a szakirodalom jegyzékét, valamint a témaválasztás indoklását tartalmazza (3–32. o.). A 2. fejezet Gyöngyösi Gergely újabb életrajzi adatait közli *Decalogus* című munkájának 1532. évi kiadása alapján, és egy függelékkel *Epistola preliminaris* címen (33–41. o.). A 3. fejezet a konstitúciók kézirati hagyományának áttekintését nyújtja Gyöngyösi fellépéséig (42–46. o.). A 4. fejezet részletesen vizsgálja a konstitúciók szerepét a pálos rend életében (47–82. o.). Az 5. fejezet feltárja Gyöngyösi forrásait és mintáit (83–101. o.). Végül következik a 6. fejezet, amely indokoltan a leghosszabb, mert a *Declarationes constitutionum* kiadási elveit és kritikai szövegkiadását foglalja magában (102–381. o.). Az értekezést az *Index rerum notabilium* zárja le (382–391. o.).

Az 1. fejezet *Általános bevezetés, Irodalomjegyzék* címen először az általános rövidítések, majd a források és a szakirodalom jegyzékét közli, pontosan és jól áttekinthetően. A 27 oldalas irodalmi jegyzék már mennyiségével is jelzi, hogy Sarbak Gábor nagy mennyiségű latin nyelvű forrásanyagot, valamint magyar és idegen nyelvű szekunder irodalmat dolgozott fel értekezésében. A jegyzék annyira pontos, hogy csak a tévedés kockázatával merek néhány hiányt vagy hibát sejtetni.

Például a rövidítések jegyzékében szerepel a következő tétel:

RMNY = *Régi Magyarországi Nyomtatványok. Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum.* 1–3. Budapest 1971–2000. Mivel az egyes műveknek a szerzője vagy kiadója általában fel van tüntetve, e mű esetében is hasznos lenne közölni a szerző vagy a kiadó nevét (6. o.).

ASTES. *Can. penit.* stb. megjelenési helye: Lipsi. Nem elírás ez a Lipsiae helyett?

CIC. *Tusc.* = QUINTUS TULLIUS CICERO: *Tusculanae disputationes.* A QUINTUS helyett MARCUS a helyes (9. o.).

FUMAGALLI 1893 = GIUSEPPE FUMAGALLI: *Antonio Blado, tipografo romano del secolo XVI. Memoria storica-bibliografica.* Milano 1893. Helyesen: *Memoria storico-bibliografica.* (18. o.)

Néhány helyen következtetlennek tűnik a címekben a kurzív és a verzál használata. A következetes az lenne, ha a könyvcímek kurzíválva lennének, a folyóiratok és gyűjteményes kiadások tanulmányai, cikkei pedig verzálok lennének, és a folyóiratok és a gyűjteményes kiadványok címei lennének kurzívek. Ezzel szemben olykor előfordul, hogy a cikk is és lelőhelye is kurzíválva van; vagy a tanulmány címe kurzív, a lelőhelye pedig verzál, például:

GALCSIK 2007 = GALCSIK ZSOLT: *A pálos rend női ága. A Krisztus királyról nevezett népművelő társaságának vázlatos története, 1928–1950.* In: *Decus solitudinis. Pálos évszázadok* 2007, 286–302. (18. o.). De olyan munka is előfordul, amelyben semmi sincs kurzíválva (pl. CONGAR 1958). Érdemes lenne az *Irodalomjegyzék*et átvizsgálni abból a szempontból, hogy mit kurzíválunk benne, és mit nem.

HERVAY 1984 = FERENC HERVAY: *A magyarországi kolostorok pusztulása a 16. század közepén és a reformáció.* In: *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből.* Szerk. Fabinyi Tibor. Budapest 1984, 183–194. (19. o.).

A JÓZSA 2009. munka végén van egy folytatás, ami értelmezhetetlen számomra: története. 1–2. kötet. Budapest 1938–1940. Ez mihez tartozik?

MELVILLE 2005 = GERT MELVILLE: *Regeln – Consuetudines-Texte* helyesen: *Regeln-Consuetudines-Texte* (21. o.). Stb.

28. o. 1. bek. hátulról számított 3. sorában: „csak magyarázataiból derül ki” helyett: „de magyarázataiból kiderül”

32. o. 1. bek. 6. sorától: „Sajnos a kolostorok pusztulásával a kéziratok és a korai nyomtatott könyvek is többnyire elenyészetek.” Jó lenne többet tudni az elenyésztés történeti eseményeiről.

A 2. fejezetben Sarbak Gábor felülírja Gyöngyösi Gergely korábbi életrajzát, amennyiben újabb adatok alapján pontosítja halálának időpontját. *Vitae fratrum* című munkájának két adatából már korábban nagy valószínűséggel meg lehetett állapítani, hogy Gyöngyösi Gergely 1472-ben született. De halálának időpontja is megállapítható, mégpedig *Decalogus* című művének 2. kiadása alapján, amely Krakkóban jelent meg 1532-ben. Ebben található egy ajánló epigramma, s ebből egyértelmű, hogy Gergely Gyöngyösön született: *Gyengyes ab oppido prognatus Gregorius* - mondja az epigramma 6. sora. E kiadás előszavában, az *Epistola preliminaris*ban pedig azt olvashatjuk, hogy Gyöngyösi a pálosok általános perjele volt: *prior generalis* (35). Továbbá e pontos időmegjelöléssel ellátott előszó szerint Gyöngyösi „legkésőbb 1531. december 2-a előtt, 59 éves korában meghalt” (35. o.). Ezen pontos adat jelentősége többek között abban is van, hogy kizárja a Gyöngyösinek tulajdonított művek közül azokat, amelyek ezen időpont után keletkeztek. Következésképpen ezen művek szerzőjét, Gregorius Coeliust sem lehet Gyöngyösivel azonosítani.

Korábban Gyöngyösi halálának időpontja bizonytalan volt. A *Magyar Irodalmi Lexikon* I. kötete, 1963, 416. oldalán halálának időpontja helyett egy ? található, ami azt jelzi, hogy ekkor még nem tudták, mikor halt meg. *A magyar irodalom története 1600-ig*, Szerkesztette Klaniczay Tibor I, 1964, 137. „Gyöngyösi Gergely (1472–1545); az *Új Magyar Irodalmi Lexikon* 1. kötete, 1994, 721. oldalán 1530?–1545? szerepel. Halálának e késői dátuma feltehetően azon alapszik, hogy korábban Gyöngyösit az imént említett Gregorius Coeliusszal azonosították, akinek *Annotationes in regulam divi Augustini* című műve 1537-ben jelent meg, a *Collectanea in sacram Apocalypsin* pedig 1547-ben. Továbbá a *Decalogus* magyarországi példányából hiányzik az előszó vége a dátummal együtt. A *Decalogus* második kiadása 1532-ben jelent meg Krakkóban. Emiatt az 1532-es évet kezdték Gyöngyösi halála időpontjának tekinteni. Csak miután Lengyelországban 2008-ban megjelent a *Decalogus* teljes példányának facsimile kiadása, és kiderült belőle, hogy az előszava keltezve van, mégpedig a következő dátummal: 1531. december 2., lehetett arra következtetni, hogy Gyöngyösi ezen dátum előtt halt meg. Mályusz Elemér és Tarnai Andor „a *Decalogus*nak csak a krakkói, 1532-es kiadásáról tudott, példányt azonban egyikük sem látott” – írja Sarbak Gábor (36.o.), ezért ezt a dátumot sem vehették észre.

A 3. fejezetben Sarbak Gábor áttekinti a pálos konstitúciók kézirati hagyományát, vagyis ismerteti azokat a kéziratokat, amelyek kisebb-nagyobb eltérésekkel „egyeznek Gyöngyösinek a *Declarationes constitutionum*ban közölt változatával.” Az 1. az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött kis papírkódex (jelzete: OSZK Cod. Lat. 253). Tartalmazza az ágostoni regulát, Hugo de Sancto Victore regulamagyarázatát és a konstitúciókat. A 15. század első felében készülhetett. A 2. az Osztrák Nemzeti Könyvtár régi kéziratkatalogusának leírása 1864-ből. Feltehetőleg Rómában másolt kézirat, de a kötése lengyel földön készülhetett. A posszessorbejegyzése Wiener Neustadtra utal, ahol 1476 óta volt pálos kolostor. A 18. századig használatban volt: az ágostoni regulát, Hugo magyarázatát, valamint a konstitúciókat tartalmazza. 3. Czesztochowában található egy 16. századi kódex (jelzete: Sygn. 2738), amely a Szent Ágoston-féle regulát, a konstitúciókat, Hugo regulamagyarázatát és különféle bullákat tartalmaz. 4. Egy Czesztochowában őrzött régi kódexet is megemlít Sarbak Gábor, mert a konstitúciók mellett nagy számban tartalmaz sokféle rendi iratot,

bullát. Majd megjegyzi: „E szöveg kollacionálása a budapesti Egyetemi Könyvtárban megőrzött másolatokkal idővel fontos lenne, mivel Gyöngyösi generalátusának helyes, 'javítás' nélküli időpontját, tehát az 1520-as évet tartalmazza” (46. o.). Érdemes lett volna e megállapítás tartalmát részletesebben kifejteni, mert e tömör formában tartalma kissé rejtélyesnek tűnik.

A 4. fejezetben a szerző a konstitúciók szerepét vizsgálja a pálos rend életében. A szerzetesrendek életét nagy vonalakban a regula határozta meg, de a mindennapi élet menetét a szabályok értelmezése szabta meg. Ezeket gyűjtötték össze és írták le, *constitutiones* vagy *consuetudines* címen (47. o.). Gyöngyösi Gergely 1513 és 1520 között e rendi konstitúciókat sajtó alá rendezte, az egyes törvénycikkelyeket magyarázatokkal látta el, és 1520-ban kiadta. Korábban ez a műfaj teljesen ismeretlen volt a pálosoknál. A rendi alkotmányozás történetében ez fordulópont volt – állapítja meg Sarbak Gábor (48. o.). A mű stílusát eleve behatárolja az, hogy szerzeteseknek szól, tehát Gyöngyösinek is a korabeli szerzetesirodalom elfogadott stílusában kellett írnia. A stílusesszközök közül azok használata tűnik ki, amelyek a buzdítás funkcióját töltötték be. De ezek lehetőségeinek körét is leszűkítette az a körülmény, hogy többnyire törvénycikkelyeket, káptalani határozatokat kellett ismertetni és magyarázni, amelyekben fontos volt a jogi egyértelműség és a tárgyyszerűség. Az életszerűség elvét a többnyire a párbeszéd-jelleg képviselte, amely az *exhortatio* szolgálatában állt (69. o.). Leggyakrabban alkalmazott eszközei a *notare* (megjegyez), *accipere* (elfogad) és az *intelligere* (megért) megfelelő alakjai voltak. „A *nota* típusú 'kiszólás' fordul elő a legtöbbször, több mint száznyolcvanszor olvashatjuk” – állapítja meg Sarbak Gábor (69). Mindez azt sugallja, hogy a *brevitas* erénye fontos követelmény volt Gyöngyösi szerzetesei számára.

A *Gyöngyösi forrásai és mintái* című 5. fejezetben Sarbak Gábor rögtön megállapítja, hogy „Gyöngyösi ... tekintélyes forrásismerettel rendelkezett” (83. o.). Első és legfontosabb forrása a Szentírás volt, amelynek könyvei között „a hivatkozások számát tekintve a zsoltárok kíváncsoznak az első helyre: 27-szer” idézi őket. Utána, második helyen Máté evangéliuma következik 24 előfordulással (83. o.). A klasszikus pogány szerzők ritkán fordulnak elő műveiben. Talányos számomra a szerző következő megállapítása: „A *Decalogus*ban azért bőségesen felvonultatott antik szerzőkből pusztán Cicero (három alkalommal) és Ovidius maradt meg.” Szerencsére a *Decalogus*ban „bőségesen felvonultatott antik szerzők” kitétel értelmezéséhez a 84. oldal 1. lábjegyzetében kellő segítséget ad: hivatkozik 2004-ben megjelent tanulmányára, amelynek ez a címe: *Megjegyzések Gyöngyösi Gergely Decalogusának klasszikus citátumaihoz* (GENESIA. Tanulmányok Bollók János emlékére. Szerkesztette Horváth László, Laczkó Krisztina, Mayer Gyula, Takács László. Budapest 2004, 315–320). E tanulmányából kiderül, hogy a *Decalogus*ban Gyöngyösi tényleg „bőségesen felvonultatott antik szerzőket”: Jeromosra ötvenszer, Ágostonra huszonötször, Gergelyre huszonegyszer, Ambrusra kétszer hivatkozik; de citál pogány szerzőket is: Senecát, Valerius Maximust, Vergiliust, Cicerót, az idősebb Pliniust, Eutropiust, Tibullust és Ovidiust.

Figyelemre méltó, hogy Gyöngyösi Hermes Trismegistusra is hivatkozik: *dicit Hermes Trismegistus ..., quod olim in Egypto idola potissime colebantur* (320. o.). E hellyel kapcsolatban két szerzőre is hivatkozik: Robert Holkotra és Isidorus *Etymologiae* c. művének 8. könyvére. Csakhogy Robert Holkotnál Hermes Trismegistus nem található meg a hivatkozott helyen; Isidorus pedig beszél ugyan az *idolumokról* (bálványok), de velük kapcsolatban nem említi Egyiptomot. Fulgentius mitográfus *Mythologiae* című munkájának első fejezete az *Unde idolum?* (Honnan ered a bálvány?) címet viseli, amelyben Fulgentius elmeséli, hogy az *idol*, a *bálvány* Egyiptomban keletkezett (Fulg. *Myth.* 1, 1). E hely értelmezését talán Fulgentius említett fejezete elősegítené.

A nyugati szerzetesség két nagy regulája, „Ágostoné és Benedeké gyakorolta a legnagyobb hatást Gyöngyösire: mindkettőből sokat idéz Gyöngyösi. Húsz alkalommal idéz Ágostonból ... Benedek tíz alkalommal kerül elő” – jegyzi meg Sarbak Gábor (84. o.). Azt hogy ily sokszor hivatkozik Gyöngyösi Ágostonra, természetesnek kell tekintenünk, hiszen a pálosok Ágoston reguláját vették át.

Az *Egy kis figyelmetlenség?* című fejezet alábbi penitenciájának időtartamával kapcsolatban érdemes néhány szót szólni, mert így szól: „*Ha egy laikus részegség vagy falánkság miatt az Oltáriszentséget kihányja, akkor negyven éven át kell bűnbánatot tartania, ha pedig klerikus vagy szerzetes, akkor hetven napon át* (100. o.). Az idézett részben egy ősi szerzetesi műfaj, a *De paenitentia* vagy *Poenitentiale* nyomaira bukkanunk, amelyet vezeklési szabálynak értelmezhetünk, mert az írja elő, hogy milyen kihágásért, bűnért milyen vezeklés jár. Az első ilyen vezeklési szabályok a brit és az ír egyházban keletkeztek, és az ír és az angolszász hittérítők terjesztették el a kontinensen a 8. században. Az általunk ismert legrégebbi ilyen *Paenitentialét* Gildas írta, aki a 6. században tevékenykedett, nagyobb bűnökért is rövidebb idejű vezeklést ír elő, ebből következik, hogy a Gyöngyösinél előforduló 40 év túlságosan nagy büntetés. Egyetértek Sarbak Gáborral, mikor megjegyzi, hogy a 40 év csak elírás lehet.

A disszertáció utolsó, 6. fejezete *A Declarationes constitutionum kiadási elvei és a kiadás* címet viseli. Sarbak Gábor kiadási elveit két oldal terjedelemben foglalja össze. Maga a szóban forgó mű egy *Prologusból* és 78 rendes *rubricából* áll. 79.-ként következik egy rész az éneklésről, és egy *Paenitentiale*, amelyet a 80–85. fejezetek foglalják magukban. E részeket feltehetőleg később csatolták a *constitutiókhoz*. Sarbak Gábor hangsúlyozza: „A rubrikák számozása mindenütt a rubrikák címe elé került abban a formában, ahogy az eredeti kiadványban is olvasható: kiírva betűvel vagy csupán római számokkal. A rendi törvény szövegét behúzással különítettük el Gyöngyösi magyarázataitól” (102. o.). Fontos megállapítása a következő is: „A kéziratosság korából örökölt és a 16. századi nyomtatványoknál is még szinte kötelezően alkalmazott szokásos rövidítéseket minden külön jelzés nélkül feloldottuk” (102. o.). Fontos információ lett volna, ha a kiadó felsorolta volna a legfontosabb rövidítéseket és feloldásukat, mert a szövegkiadók általános tapasztalata az, hogy a rövidítések feloldása a tévedések lehetőségét is magában rejti, mivel egy rövidített szóalakot olykor többféleképpen is fel lehet oldani. Jómagam *Quintilianus Institutio oratoriájának* Corvina-kéziratának egy kisebb részét vizsgáltam ilyen szempontból, amely meglepően sok rövidítést tartalmaz, és feloldásuk a mérvadó kiadások olvasatainak segítségével hívása nélkül olykor bizony komoly nehézségeket okozott volna (vö. Adamik Tamás: *Quintilianus Institutio oratoriájának* Corvina-kézirata. In: *Pietas non sola Romana. Studia memoriae Stephani Borzsák dedicata*. Ediderunt Anita Czeglédy, László Horváth, Edit Krähling, Krisztina Laczkó, Dávid Ádám Ligeti, Gyula Mayer. Budapest, 2010, 741–745).

A latin szöveg helyesírására vonatkozóan fontos tudnivalókat közöl Sarbak Gábor ebben a bekezdésben is:

„A következő szavak írásmódját meghagytuk nyomtatott formájukban: *Almanie, agravatur, agravatus, aquireret, atributum, coherceri, elemosine, elemosyne, iccirco*” (103. o.). Csakhogy az *Index rerum notabiliumban* *Alemannia* szerepel (382. o.). Nem kellett volna az Indexben *Almania* vagy *Almanie* alakban szerepelnie úgy, ahogyan a *constitutio* szövegében?

Az *Index rerum notabiliumban* Sarbak Gábor felsorolja ábécésorrendben a *Declarationes constitutionumban* előforduló tulajdonneveket és a fontosabb témákat az előfordulás helyének feltüntetésével. E jegyzék két szempontból is igen hasznos. Egyrészt jól tükrözi Gyöngyösi forrásait, például Szent Ágostonra huszonhatszor hivatkozik, Nagy Szent Gergelyre tizennyolcszor, Aquinói Szent Tamásra huszonkilencszer stb. Másrészt jól mutatja

azt, hogy a pálosok törvénykönyve hogyan szabályozza szerzetesei életét, és lehetővé teszi az egyes témák és témakörök gyors visszakeresését.

Összegezőképpen hangsúlyozni szeretném, hogy Sarbak Gábor a következő új eredményekkel gazdagította a Gyöngyösi-kutatásokat: 1. Meggyőzően állapította meg Gyöngyösi halálának pontos időpontját. 2. Gyöngyösi az elődeitől kéziratos formában örökölt pálos rendi törvényszövegekhez fűzött magyarázatokat; ezekről bebizonyította, hogy Gyöngyösi saját szellemi termékei. 3. Bizonyította a *Declarationes constitutionum*ból, hogy Gyöngyösi jól ismerte a kortárs szerzetesrendek irodalmát, hivatalos kiadványait.

A fentiek ismeretében, úgy vélem, megállapíthatom, hogy Sarbak Gábor *Declarationes constitutionum, Gyöngyösi Gergely és a pálos rend alkotmánya (Editio critica cum commentariis)* című akadémiai doktori értekezése minden szempontból kifogástalan, pontos munka. Az első öt fejezete mérvadó és megbízható források alapján rekonstruálja Gyöngyösi Gergely életét és tevékenységét. A mintegy 280 oldal terjedelmű hatodik fejezet pedig a *Declarationes constitutionum* eredeti latin szövegének kritikai kiadását közli. Gyöngyösi szövegalkotásának és forráskezelésének jobb megértését világos, jól áttekinthető kritikai apparátus és a precíz *Index rerum notabilium* segíti. E terjedelmes és rendkívül munkaigényes szövegkritikai doktori értekezés elkészítésére Sarbak Gábor igen sok időt fordított, hiszen első e témával kapcsolatos dolgozatát 1984-ben publikálta az Irodalomtörténeti Közleményekben *Gyöngyösi Gergely biográfiájához címen*. Ezen első tanulmányt szinte évenként követték újabb és újabb Gyöngyösi-tanulmányok magyar és idegen nyelven. E tanulmányok új tudományos eredményeikkel Sarbak Gábor nevét külföldön is a legjobb pálos-kutatók közé emelték, hiszen Sarbak Gábor számtalan magyar és nemzetközi pálos konferencián számot adott kutatásainak eredményeiről.

Sarbak Gábor *Declarationes constitutionum, Gyöngyös Gergely és a pálos rend alkotmánya (Editio critica cum commentariis)* akadémiai doktori értekezése, amellyel a szerző feltette a koronát korábbi Gyöngyösi-kutatásaira, érdemes és méltó arra, hogy nyilvános vita tárgya legyen, és szerzőjének megszerezze az akadémiai doktori fokozatot.

Budapest, 2014. január 12.

Adamik Tamás,
az MTA doktora